

KARADENİZ

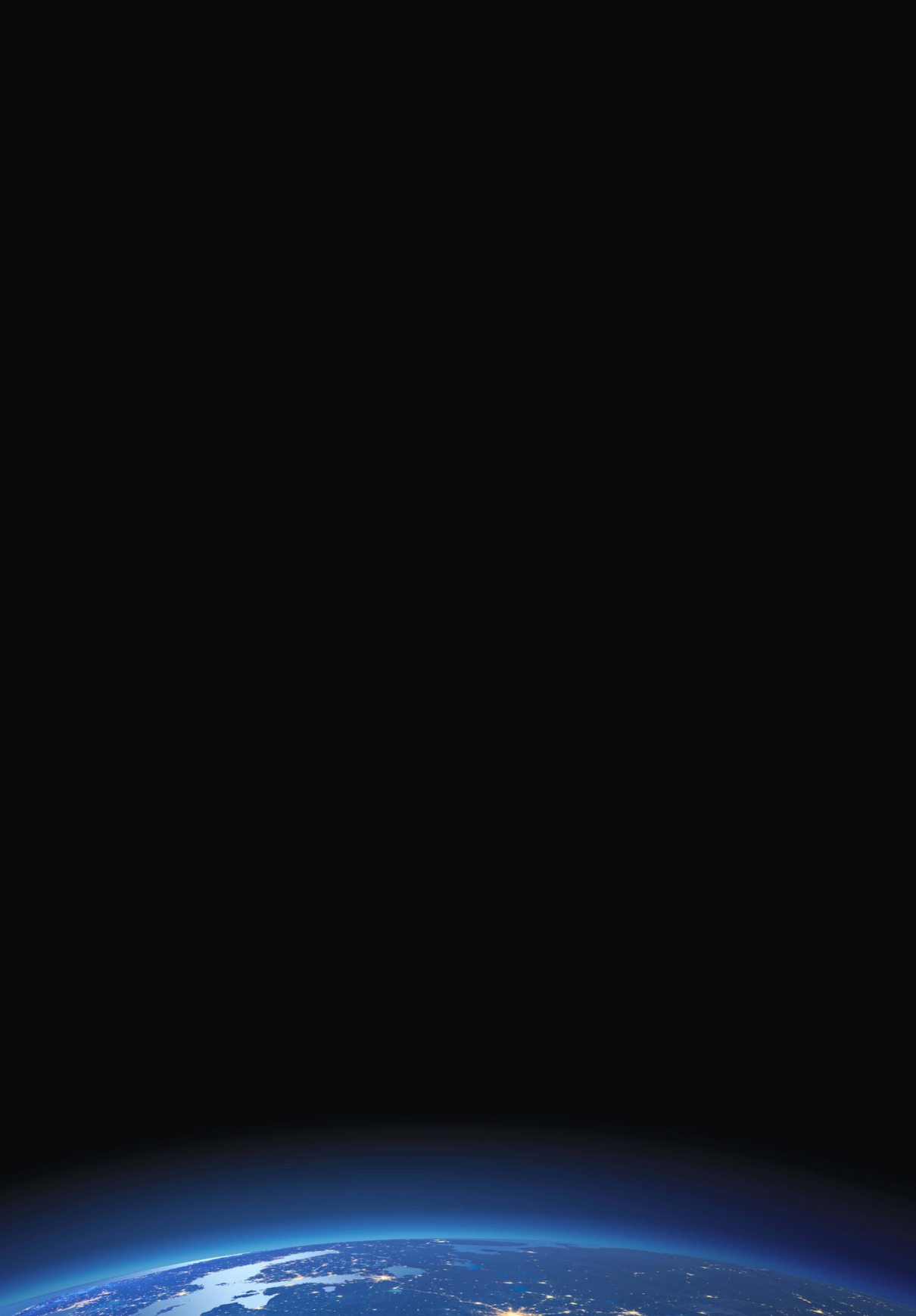
2020 GELİŞMELERİ IŞIĞINDA
BÖLGESEL DEĞERLENDİRMELER

Editör
ÖZGÜR TÜFEKÇİ



KARADENİZ
TEKNİK ÜNİVERSİTESİ
Stratejik Araştırma Merkezi

SAM



KARADENİZ

2020 GELİŞMELERİ IŞIĞINDA BÖLGESEL DEĞERLENDİRMELER

Editör
ÖZGÜR TÜFEKÇİ



KARADENİZ
TEKNİK ÜNİVERSİTESİ
Stratejik Araştırma Merkezi

SAM

KARADENİZ TEKNİK ÜNİVERSİTESİ YAYINLARI

Özgür Tüfekçi

Doç. Dr. Tüfekçi, Karadeniz Teknik Üniversitesi Stratejik Araştırma Merkezi Müdürü ve Uluslararası İlişkiler Bölümü öğretim üyesidir. Aynı zamanda, İngiltere merkezli bir düşünce kuruluşu olan CESRAN International'ın (www.cesran.org) kurucusu ve Genel Direktörüdür. Sheffield Üniversitesi'nden Uluslararası İlişkiler yüksek lisans derecesi ve Coventry Üniversitesi'nden Sosyoloji ve Uluslararası İlişkiler doktora derecesi almıştır. Başlıca araştırma alanları Avrasyacılık, Ulus İnşası, Milliyetçilik Teorileri, Jeopolitik Kuramlar ve Yükselen Güçlerdir.

KARADENİZ: 2020 GELİŞMELERİ IŞIĞINDA BÖLGESEL DEĞERLENDİRMELER

KTÜ-SAM Kitapları 1

www.ktu.edu.tr/sam

ISBN: 978-605-2271-35-3

© 2021 Karadeniz Teknik Üniversitesi Yayınları

1. Baskı: Temmuz 2021, Trabzon

Kapak Tasarımı / Sayfa Düzeni

KTÜ Stratejik Araştırma Merkezi

Baskı: KTÜ Matbaası, TRABZON

Tel: 0462 377 21 43

Adres: KTÜ Yayınları Satış Bürosu

Tel: 0462 377 22 32

Üniversiteler Yayın yönetmeliğinin 6. maddesine göre bu eserin bilim ve dil bakımından sorumluluğu yazarlara aittir.

Bu eserin herhangi bir kısmının izinsiz ve kaynak gösterilmeden alıntılanması, internet sitelerinde yayınlanması, pdf ya da kitap şeklinde parayla satılması yasaktır. Aksi eylemde bulunanlar telif hakları yasaından doğan tüm yükümlülükleri peşinen kabullenmiş sayılırlar.

KARADENİZ:

2020 Gelişmeleri Işığında Bölgesel Değerlendirmeler

Editör: Özgür Tüfekçi

İçindekiler

TAKDİM8

1. BÖLÜM: Bölge Ülkelerinin 2020 Görünümü

Çok Yönlü Dış Politika Arayışında Türkiye: 2020 13

RUKİYE PATAN ve ÖZGÜR TÜFEKÇİ

Karabağ Savaşı ile Yeniden Dirilen Azerbaycan: 2020 51

HÜLYA KINIK

İç Sorunlar ve Çözüm Arayışları İçinde Bulgaristan:
2020 78

VAHİT GÜNTAY

Var Olma Mücadelesi İçinde Ermenistan: 2020 108

DİLEK KARADENİZ TOPAL

Batı ile Bütünleşme Sürecinde Gürcistan: 2020 143

HASAN YILMAZ

Doğu ile Batı Arasında Yönünü Arayan Moldova:
2020 182

SELİM KURT

Pandemi ve Seçim Kıskaçında Romanya: 2020 208

EDA TUTAK

Bölgesel Mücadelenin Küresel Aktörü Rusya: 2020 243

YAŞAR SARI

Reform Arayışının Gölgesinde Ukrayna: 2020..... 290

ADNAN SEYAZ

Müzmin Sorunlar Sarmalında Yunanistan: 2020..... 320

ŞEYMA KALYONCU

2. BÖLÜM: Uluslararası Aktörler ve Geniş Karadeniz Havzası

Trump Giderken Amerika Birleşik Devletleri'nin Karadeniz Politikası: 2020 354

MURAT ÜLGÜL

NATO ve Geniş Karadeniz Havzası: 2020 385

PELİN ÇOLAK ve CEREN HAKYEMEZ

Geniş Karadeniz Havzası'nda Çin'in Yeniden Konumlanma Stratejisi: 2020..... 412

MÜGE YÜCE

Avrupa Birliği'nin Geniş Karadeniz Havzası'na Yönelik Politikaları: 2020 439

FEVZİ KIRBAŞOĞLU ve ÖZGÜR TÜFEKÇİ

3. BÖLÜM: Geniş Karadeniz Havzasında Sınırtaşan Sorunlar

Ukrayna ve Suriye Krizlerinin Kesişimi: Rusya ve Türkiye'nin Jeopolitik Mücadelesi 476

RAHMAN DAĞ

Soğuk Savaş Sonrasında Karadeniz Havzası'nda Göç ... 498

İSMAİL KÖSE

“Kanal İstanbul” Projesinin Montrö Boğazlar Rejimine
Olası Etkileri Üzerine Bir Değerlendirme 523

BÜLENT ŞENER

Karadeniz Bölgesi Enerji Dinamikleri 551

ANIL ÇAĞLAR ERKAN ve AYÇA EMİNOĞLU

Çevresel Sorunlar Bağlamında Karadeniz Havzasında
Türkiye'nin Taraf Olduğu Uluslararası İş Birlikleri..... 595

NİSA ERDEM

2020 Yılı Rus İstihbarat Faaliyetleri 625

AHMET ATEŞ

Karadeniz ve Küreselleşme 650

BÜŞRA YILMAZ ve MURAT ÇEMREK

Geniş Karadeniz Bölgesi'nde Entegrasyon Hareketleri ve
Güç Mücadelesi: Jeoekonomik Bakış 678

BAYRAM GÜNGÖR

YAZARLAR 714

TAKDİM

Karadeniz: 2020 Gelişmeleri Işığında Bölgesel Değerlendirmeler yayın hayatına başladığı bu ilk çalışmayla küresel ve bölgesel gelişmelere odaklanarak bölge ile ilgilenen araştırmacılar için bir başvuru kaynağı olmayı amaçlamaktadır.

Kısa zamanda yoğun bir çalışma ve emeğin ürünü olarak sizlerle buluşan elinizdeki eserin bilgi ağırlıklı olması hedeflenirken, yazarların yapmış olduğu analizler okuyucunun takdirine bırakılmıştır. Bu noktada birbirinden değerli yazarlarımız çalışmalarını uzmanlıkları çerçevesinde sunarken analitik yaklaşımlarıyla birbirini tamamlayan bölümleri kitaba bütüncül bir perspektif katmaktadırlar.

2020’de Karadeniz Havzasındaki gelişmelerin ele alındığı bu kitapta yirmi bir makale yer almaktadır. Üç bölümünden oluşan kitabımızın ilk bölümünde havzadaki ülkelerden onunun 2020 yılında yaşadıkları süreçler masaya yatırılırken; ikinci bölümde uluslararası aktörlerin havzaya yaklaşımları ele alınmıştır. Üçüncü bölümde ise nispeten daha bağımsız makalelerle Karadeniz havzası farklı açılardan incelenmekte ve okuyucuya ilk iki bölümdeki makaleleri analitik olarak birleştirebilecekleri alan sunulmaya çalışılmaktadır.

Birinci bölüm Rukiye Patan ve Özgür Tüfekçi’nin Türkiye’nin pandemi koşulları altında 2020 yılında geirmış olduğu süreçleri ele aldığı “ok Yönlü Dış Politika Arayışında Türkiye: 2020” başlıklı çalışma ile başlamaktadır. Akabinde Hülya Kınık “Karabağ Savaşı ile Yeniden Dirilen Azerbaycan: 2020”; Vahit

Güntay “İç Sorunlar ve Çözüm Arayışları İçinde Bulgaristan: 2020”; Dilek Karadeniz Topal “Var Olma Mücadelesi İçinde Ermenistan: 2020”; Hasan Yılmaz “Batı ile Bütünleşme Sürecinde Gürcistan: 2020”; Selim Kurt “Doğu ile Batı Arasında Yönünü Arayan Moldova: 2020”; Eda Tutak “Pandemi ve Seçim Kıskaçında Romanya: 2020”; Yaşar Sarı “Bölgesel Mücadelenin Küresel Aktörü Rusya: 2020”; Adnan Seyaz “Reform Arayışının Gölgesinde Ukrayna: 2020”; Şeyma Kalyoncu “Müzmin Sorunlar Sarmalında Yunanistan: 2020” başlıklı makaleleriyle havza ülkelerini ele almaktadırlar.

İkinci bölümde ise havzanın dışındaki aktörlerin havza ülkelerine yaklaşımları ve politika oluşturma süreçleri Murat Ülgül’ün “Trump Giderken: Amerika Birleşik Devletleri’nin Karadeniz Politikası, 2020”; Pelin Çolak ve Ceren Hakyemez’in “NATO ve Geniş Karadeniz Havzası: 2020”; Müge Yüce’nin “Geniş Karadeniz Havzası’nda Çin’in Yeniden Konumlanma Stratejisi: 2020”; ve Fevzi Kırbaşoğlu ve Özgür Tüfekçi’nin “Avrupa Birliği’nin Geniş Karadeniz Havzası’na Yönelik Politikaları: 2020” başlıklı makaleleriyle incelenmektedir.

Son bölümde ise ilk iki bölümdeki makaleleri tamamlayıcı ve birleştirici olarak Rahman Dağ “Ukrayna ve Suriye Krizlerinin Kesişimi: Rusya ve Türkiye’nin Jeopolitik Mücadelesi”; İsmail Köse “Soğuk Savaş Sonrasında Karadeniz Havzası’nda Göç”; Bülent Şener “‘Kanal İstanbul’ Projesinin Montrö Boğazlar Rejimine Olası Etkileri Üzerine Bir Değerlendirme”; Anıl Çağlar Erkan ve Ayça Eminoğlu “Karadeniz Bölgesi Enerji Dinamikleri”; Nisa Erdem “Çevresel Sorunlar Bağlamında Karadeniz Havzasında Türkiye’nin Taraf Olduğu Uluslararası İş Birlikleri”; Ahmet Ateş “2020 Yılı Rus İstihbarat Faaliyetleri”; Büşra Yılmaz ve Murat Çemrek “Karadeniz ve Küreselleşme”; Bayram Güngör “Geniş Karadeniz Bölgesi’nde Entegrasyon Hareketleri ve Güç Mücadelesi: Jeoekonomik Bakış” makaleleriyle elinizdeki eserin tamamlanmasını sağlamışlardır.

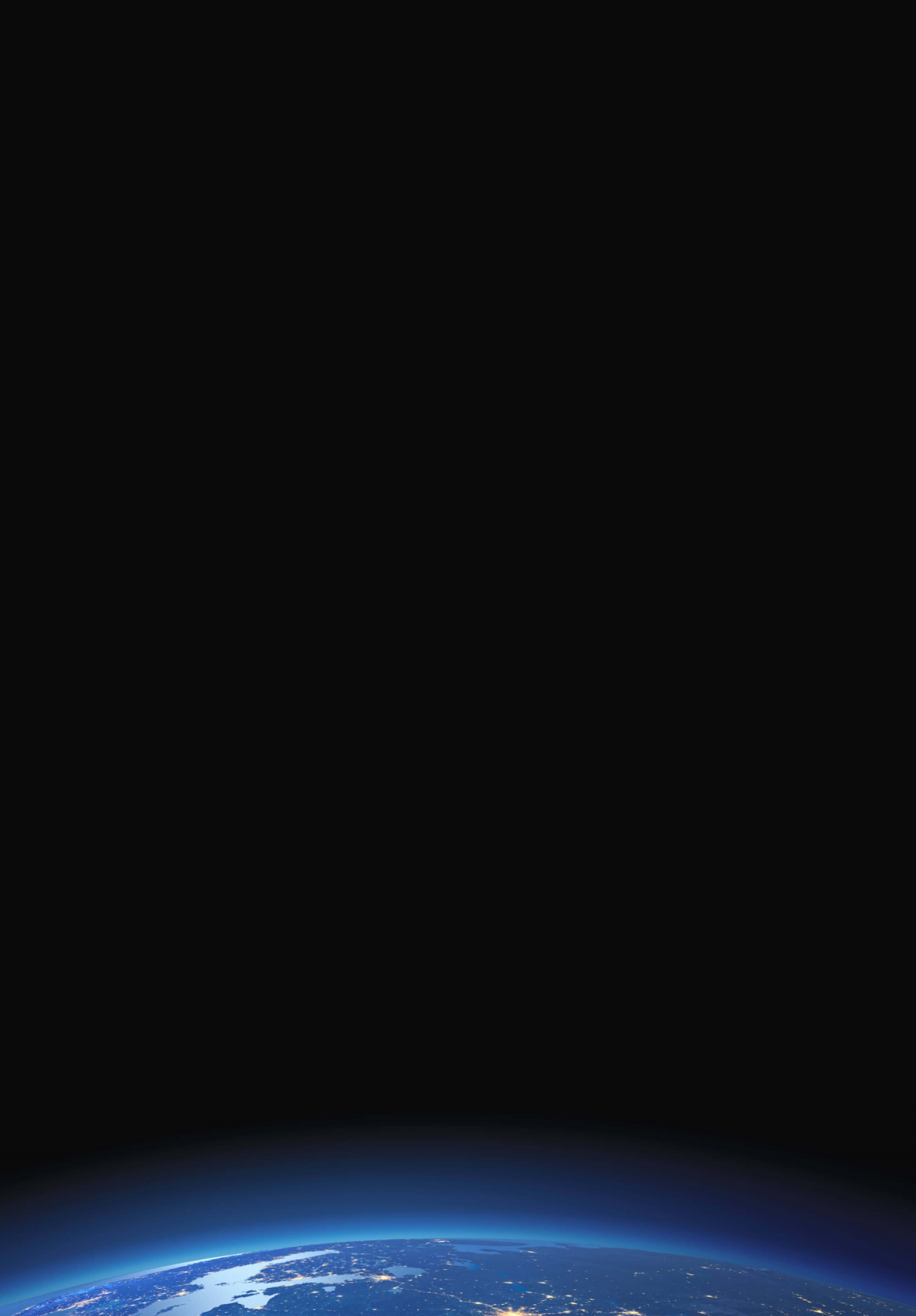
Yıllık mahiyetinde hazırlanan çalışmanın bu sayısının yayımlanması hususunda yazılarıyla katkıda bulunan değerli yazarlarımıza ve kitabımıza teveccüh gösteren saygıdeğer okurlarımıza teşekkür ederim.

DOÇ. DR. ÖZGÜR TÜFEKÇİ
KTÜ-SAM Müdürü
Trabzon - Nisan 2021

Bölge Ülkelerinin
2020 Görünümü

1. BÖLÜM





VAR OLMA MÜCADELESİ İÇİNDE ERMENİSTAN: 2020

Dilek Karadeniz Topal

[Doktora Öğrencisi, Karadeniz Teknik Üniversitesi Uluslararası İlişkiler Bölümü]

Giriş

Güney Kafkasya'da Hazar Denizi ile Karadeniz arasında kalan ve denize kıyısı olmayan Ermenistan Cumhuriyeti, 29,743 km²'lik bir yüzölçümü üzerinde varlığını sürdürmektedir. Karasal iklimin hâkim olduğu bu topraklarda yaklaşık olarak üç milyon insan yaşamaktadır. Üç milyon nüfusun %98,1'ni Ermeniler oluşturmakta, Ermenilerden geriye kalan %1,9 un içinde ise Ezidi, Rus, Süryani, Rum, Kürt ve Ukraynalı bulunmaktadır. Bugün düşman olarak addedilen Azerilerin önemli bir kısmı SSCB'nin dağılması öncesinde Ermenistan'da yaşamıştır. Fakat ilerleyen yıllarda Ermenistan ve Azerbaycan arasında yaşanan anlaşmazlıklar sebebiyle Ermenistan'da bulunan Azeriler Azerbaycan'a göç etmek zorunda kalmıştır.

Asya ve Avrupa arasında stratejik bir konumda bulunan Ermenistan tarihi birikimler nedeniyle birtakım politikalar benimsemiştir. Bu politikalar gelişimine engel olmuş ve sosyal, siyasal, ekonomik anlamda büyümenin önüne geçmiştir. Çarlık Rusyası'nın yıkılmasının ardından kurulan Sosyalist Cumhuriyet bağımsızlığına son vermiş, 1991 yılına kadar bağımsızlığını elde edememiştir. Sosyalist sistem altında modern dünyanın gelişmelerinin gerisinde kalmıştır. Bağımsızlık sonrası yeni dünyaya ayak uydurmak ve Serbest Piyasa Ekonomisine geçmek ülke ekonomisini zora sokmuştur. Dış yardımlar ve diaspora Ermenilerinin gönderdiği dövizlerle ayakta kalmaya çalışan Ermenistan bu dönemde tarihte

kendisine ait olduğunu iddia ettiği Dağlık-Karabağ topraklarını işgal etmiştir. Bu işgalin sonucunda Türkiye 1993 yılında Ermenistan'a sınır kapısını kapatmıştır. Sınırların kapanması, iyi durumda olmayan Ermenistan ekonomisini olumsuz yönde etkilemiştir.

1992 yılında yapılan ateşkes ile bitmesi gereken Dağlık-Karabağ meselesi, barış anlaşmasının yapılmaması sebebi ile bitmemiş günümüze kadar gelmiştir. Geçen bu süreçte çatışmalar son bulmamıştır. 1992 yılında aldığı toprakların %80'nini 2020 yılında kaybeden Ermenistan, iç ve dış politikada da karmaşık bir döneme girmiştir. Kadife Devrim'den bu yana iç politikada hareketli bir dönem geçiren Ermenistan, Dağlık-Karabağ'ın kaybindan sonra halkın ayaklanması ile daha da karışmıştır. Bu karışıklıkların iç savaşa evrileceği yönünde yapılan yorumlar şu an için bir karşılık bulmamıştır. 2020 yılında Ermenistan'ın içinde bulunduğu durumu anlatmak amacıyla hazırlanan bu çalışma, iç politika gelişmeleri ve dış politika gelişmeleri olmak üzere iki bölümden oluşmaktadır. İç politika gelişmelerinde öncelikle 2018 yılında meydana gelen Kadife Devrim ve devrime bağlı olarak gelişen Anayasa Mahkemesi sorunu incelenecektir. Yine aynı başlık altında Covid-19 salgınının oluşturduğu olumsuz durum ekseninde ekonomik durum analizi yapılacaktır. İkinci bölümde dış politikalar başlığı altında Dağlık-Karabağ'da yaşananlar ve uluslararası örgütler ile bazı devletlerin bu meseleye verdiği tepkiler incelenecektir.

İç Politika Gelişmeleri

Ermenistan iç politikası tüm dünyada olduğu gibi 2020 yılında zor bir dönem geçirmiştir. Yılsonuna doğru Dağlık Karabağ'da meydana gelen değişimler, Covid-19 salgınının getirdiği ekonomik zorluklar ve Anayasada yapılmak istenen değişiklikler Ermenistan açısından ekonomik, siyasal ve toplumsal zorlukların oluşmasına neden olmuştur. 2018 yılında başlayan Kadife Devrim 2020 yılında da etkisini

sürdürmüştür. Devrim sonrası seçilen Paşinyan Hükümetinin anayasa üzerinde yapmak istediği değişiklikler konusunda ısrarcı olması ekonomik gelişmeye negatif yönde yansımıştır. Covid-19 salgını ve Dağlık-Karabağ sebebiyle başlayan çatışmalar ekonomiyi daha kötü bir duruma sokmuştur. Dağlık Karabağ'da yaşananlar hem iç hem de dış politikada büyük etki oluşturmuştur. Bu sebeple Dağlık Karabağ meselesi Dış Politika Gelişmeleri başlığı altında ele alınacaktır.

Kadife Devrim:

Ermenistan'da 2018 yılında meydana gelen Kadife Devrim'in kökeni 2015 yılında anayasada yapılan değişikliklerde ve hatta 2008 yılında meydana gelen kanlı protestolarda aranabilir (Lanskoy & Suthers, 2019: 89). Serj Sarkisyan 9 Nisan 2008 yılında yapılan Başkanlık seçiminde %52 oy ve 18 Şubat 2013 yılında yapılan Başkanlık seçiminde %58,64 oy alarak iki defa Devlet Başkanı seçilmiş ve başkanlık görevini 2018 yılının Nisan ayına kadar sürdürmüştür. Sarkisyan 2015 yılında Ermenistan Anayasası üzerinde değişiklik yapmış ve ülkenin yönetim şeklini yarı başkanlık sisteminden parlamenter sisteme geçirmiştir. Bu dönüşüm iç politikada 'Sarkisyan'ın elinde bulundurduğu gücü kaybetmemek adına yapıldığı' şeklinde yorumlanmıştır. Görev süresinin sonuna yaklaşan Sarkisyan bu iddiaların doğru olmadığını kanıtlamak amacıyla yeni dönemde seçilecek cumhurbaşkanı adaylığı konusunda Armen Sarkisyan'ı desteklediğini açıklamıştır (Kıyak, 2019: 70).

Serj Sarkisyan'ın partisi olan Cumhuriyetçi Parti, 2017 yılında yapılan parlamento seçimleri sonucunda parlamentoda çoğunluğu sağlamış ve Armen Sarkisyan'ı aday göstererek Cumhurbaşkanı seçmişlerdir. Anayasayı kendi çıkarıları doğrultusunda değiştirdiğine yönelik suçlamalara maruz kalan Serj Sarkisyan o dönem aksini iddia etmiş fakat 2018 yılında Başbakanlık makamı için adaylığını açıklamıştır. Bu adaylık Ermeni Anayasası'nda 2015 yılında yapılan değişikliğin ülke refahından ziyade kişisel menfaatler uğruna yapıldığı algısı

yaratmıştır (Seddon, 2018). Sarkisyan'ın adaylığını açıklaması sonucu Çıkış Yolu İttifakı (Yelk-Civil Contract) başkanı Nikol Paşinyan önderliğinde halk hareketi başlamıştır. Başlangıçta YELK muhalif partisiyle ortaya çıkan protestolara halk da katılmış ve protestolar ülkenin dört bir yanına yayılmıştır. 17 Nisan 2018 tarihinde meclis özel bir oturumla Serj Sarkisyan'ı başbakan olarak atamıştır (Baghdasaryan, 2018). Protestocular Serj Sarkisyan'ın görevi bırakmasını talep etmiş ve bu olayın gerçekleşmesini Kadife Devrim olarak adlandırmıştır. Fakat Sarkisyan bu durumu kabul etmemiş Paşinyan ile yapılan TV programında Paşinyan'ın "istifa etmelisin" sözlerine karşılık 2008 seçimlerinde yaşananları hatırlatarak Paşinyan aracılığı ile halkı tehdit etmiş ve programı terk etmiştir (Sandford, 2018). 22 Nisan 2018 günü Paşinyan tutuklanmıştır. Devrim sürecinde askeri kamuflaj giyinen ve devrimin sembolü haline gelen Paşinyan, ortaya çıkan tepkiler üzerine 23 Nisan 2018 tarihinde serbest bırakılmıştır. Kışlalarından üniformaları ile ayrılıp protestolara katılan askerler ile protestoların daha da büyüyeceğini öngören Serj Sarkisyan 24 Nisan 2018 tarihinde Başbakanlık görevinden istifa ettiğini açıklamıştır.

Protestolara önyak olan Paşinyan, Sarkisyan'ın Başbakan olmasına karşı başlattığı gösterilerde amacına ulaşmış fakat bununla yetinmeyerek mecliste en çok vekil sayısına sahip olan Sarkisyan'ın partisi Cumhuriyetçi Partinin yeni bir başbakan adayı çıkarmasını engellemeye çalışmıştır. Paşinyan halkın desteklediği bir adayın başbakan olması gerektiğini ileri sürmüştür. Cumhuriyetçi Parti yeni bir aday çıkarmamış fakat tek aday olan Paşinyan'ı da desteklememiştir. Yeterli oy alamayan Paşinyan protestoların tekrar başlaması gerektiği konusunda halkı sivil itaatsizliğe davet etmiş, yedi gün sonra yapılan ikinci seçimde yeterli oya sahip olmuş ve 8 Mayıs 2018 yılında Ermenistan Başbakanı olmuştur (Kılıç, 2018: 16).

2018 yılı Nisan ayında başlayan protestolar ve gerçekleşen yeni seçimlerle birlikte devam eden bu süreç "Kadife Devrim" olarak adlandırılmaktadır. Kadife Devrim aslında 1989 yılında

Çekoslovakya’da ortaya çıkan halk hareketinin adıdır. Gerçekleşen bu hareket Çekoslovakya’da komünist sistemin kansız bir şekilde sonlanmış olması nedeniyle bu ismi almıştır. Paşinyan’ın Ermenistan’da yaşanan devrim hareketinin kansız ve barışçıl olması sebebiyle ‘Kadife Devrim’ tabirini kullandığı düşünülmektedir (Tuncel, 2018). İsimler benzer olsa da her iki devrimin içeriği birbirinden farklıdır. Devrim Çekoslovakya’da rejimin değişmesini sağlamış Ermenistan’da ise yalnızca Başbakan ve Bakanların değişmesine yol açmıştır.

Anayasa Değişikliği:

Ermenistan’da 2008 yılında yapılan cumhurbaşkanlığı seçimi ile Robert Koçaryan dönemi sona ermiş ve Serj Sarkisyan dönemi başlamıştır. Gerçekleştirilen cumhurbaşkanlığı seçimlerine usulsüzlük karıştırıldığı iddiası ile Ermenistan’ın ilk Cumhurbaşkanı olan Ter-Petrosyan’ın liderliğinde protesto gösterileri düzenlenmiş, bu protesto gösterisi sırasında 10 kişi ölmüş ve 100 kişi tutuklanmıştır. Protestocular arasında yer alan Nikol Paşinyan ise kaçmış ve bir yıl kaçak olarak saklanmıştır. Bir yılın sonunda yakalanıp tutuklanmış ve 2011 yılında gelen af ile birlikte serbest kalmıştır. Bu olaylar Ermenistan tarihinde 1 Mart 2008 olayları olarak kayda geçmiştir (Kıyak, 2019: 41). Paşinyan’ın 2018 yılında iktidara gelmesi ile 2008 cumhurbaşkanlığı seçimlerinde meydana gelen olaylar tekrar gündeme gelmiştir. Paşinyan seçimlere hile karıştırma ve 1 Mart olaylarında protestoculara karşı polise vur emrini verme suçundan Koçaryan’ın yargılanma yolunu açmıştır (Sargsyan & Manougian, 2020). Koçaryan yargılama sonucunda sayılan suçlara ek olarak yolsuzluk ve rüşvet kabul etme gerekçeleriyle suçlu bulunmuş ve tutuklanmıştır. Mahkeme ve temyiz kararının aksine Anayasa Mahkemesi Koçaryan lehinde karar vermiş öncelikle tutuksuz yargılanmış, ardından kefaletle serbest bırakılmıştır. Bu karara yönelik Paşinyan, halkı sokaklara gösteri yapmaya çağırmıştır (AVİM, 2020). Anayasa Mahkemesi üyeleri tarafından alınan bu karar Paşinyan’a göre objektiflikten uzak taraflı bir karardır.

Eski Cumhurbaşkanı Robert Koçaryan'ın yargılandığı davadan beraat etmesi üzerine Başbakan Paşinyan Anayasa Mahkemesi'ni ve eski yönetimle bağı olan Anayasa Mahkemesi üyesi Hrayr Tovmasyan'ı sorumlu tutmuştur. Paşinyan Tovmasyan'ın istifa etmesi konusunda halkı sokağa çağırmış, fakat Tovmasyan istifa etmemiştir. Bunun üzerine Paşinyan Anayasa Mahkemesi üyelerinin oluşumu ile ilgili olan Ermeni Anayasası'nın 213. maddesini değiştirmeye yönelik çalışma başlatmıştır. Ermeni Anayasası 213. maddesi mahkemeye 2015 yılı sonrasında atanacak yargıçların görev süresini 12 yıl olarak belirlemiştir. Atanan önceki yargıçlar emeklilik yaşı olan 65 yaşına kadar bu görevi sürdürme hakkına sahipken bu durum 2015 yılında Cumhurbaşkanı Serj Sarkisyan'ın öncü olduğu anayasa değişikliği sonucu 12 yıl ile sınırlandırılmıştır. 2015 öncesinde göreve atanan yargıçlar bu sınırlamadan muaf tutulmuş ve görevlerine devam etmişlerdir. Paşinyan, 213. Maddeyi değiştirmek amacı ile 5 Nisan 2020 yılında referandum yapma kararı almış olmasına rağmen Covid-19 salgınının ortaya çıkması ile referandum ertelenmiş ve bir süre sonra salgının oluşturduğu belirsiz ortamda referandumun yapılamayacağı kabul edilmiştir. 30 Haziran 2020 tarihinde Mecliste yapılan özel bir oturumla toplamda dokuz üyesi bulunan Anayasa Mahkemesi'nin üç üyesinin görevine son veren karar kabul edilmiştir (Nalbandyan, 2020). Ermenistan'da hükümetin aldığı bu karara karşı muhalefet büyük tepki göstermiş fakat yine de üç üyenin görevden alınmasına engel olunamamıştır. Anayasa Mahkemesi başkanının başkanlık yetkisi sonlandırılmış üyeliği devam etmiştir. Bu üyeler kararı kabul etmediğini belirterek Avrupa İnsan Hakları Mahkemesi'ne başvuruda bulunmuş fakat AIHM kararın yetkisi dışında kaldığı gerekçesi ile dosyayı reddetmiştir (Massispost, 2020c). Anayasada yapılan değişiklikler 22 Temmuz'da parlamento başkanı tarafından onaylanmış ve 15 Eylül tarihinde üç yeni üyenin ataması yapılmıştır.

Başbakan Paşinyan, Anayasa Mahkemesine yönelik yapılan değişiklikleri eski rejimle bağlantılı olan ve ülke adına yapılan yeni reformları engellemeye çalışan kişileri sistem dışına çıkarmak amacıyla gerçekleştirdiğini ileri sürmüştür (Spectator, 2020). Paşinyan'ın uygulamaya çalıştığı bu değişimler bazı kesimlerce Paşinyan'ın diktatör yönetimini arttırıp en yetkili mercileri kendi destekçileri ile doldurmaya çalıştığı şeklinde yorumlanmaktadır (Hetq, 2020). Ermenistan'da her iktidar döneminde anayasa üzerinde değişiklik yapılması nedeni ile Paşinyan'ın girişimi de bu şekilde yorumlara neden olmuştur.

Ekonomik Gelişmeler:

Ermenistan bağımsızlığını elde ettikten sonra modern dünyanın gelişmiş teknolojisinden geri kaldığını fark etmiş ve hızlı bir şekilde sanayisini geliştirmeye başlamıştır. Makine sanayinde kendini geliştirmiş ve dışarıya makine, işlenmiş mücevher ve gıda malzemesi ihraç etmiştir. Para birimi dram olan Ermenistan kalkınmasını gerçekleştirmek amacıyla yabancı devletlerden finansman desteği sağlamıştır. En büyük ihracat ortakları sırasıyla Avrupa Birliği, Rusya, İsviçre ve Irak iken en büyük ithalat ortakları sırasıyla Rusya, AB, Çin ve İran olmuştur (Societegenerale, 2020). Enerji kaynağı sağlamak amacıyla 1977 yılında Metzamor Nükleer Santrali inşa edilmiş ve 1988 yılında meydana gelen depremde santral ciddi zarar görmüştür. Çernobil Nükleer Santrali ile aynı standartlara sahip olması nedeniyle diğer ülkeler tarafından Metzamor Nükleer Santrali'nin kapatılması istenmiş ve bu amaçla Ermenistan'a baskı yapılmıştır. Santralin deprem bölgesinde inşa edilmiş olması durumu daha da riskli hale getirmektedir. Bu risklere rağmen ülke enerjisinin %40'ını karşılaması nedeniyle Ermenistan Metzamor Nükleer Santrali'nin kapatılmasını reddetmektedir (World, 2021).

Genel anlamda Ermenistan iyi bir ekonomik gelişmişliğe sahip olmamasına rağmen son yıllarda ekonomik kalkınma hamleleri

gerçekleştirmektedir. 2019 yılı verilerine göre Ermenistan %7,6 oranında büyüme göstermiştir. Salgının ekonomi üzerindeki olumsuz etkisi ile birlikte Ermenistan'da 2020 yılında negatif büyüme gerçekleşmiştir. 2020 yılı için IMF tarafından GSYİH büyüme oranı küresel salgın sebebiyle %-1,5 olarak öngörülmüştür (Societegenerale, 2020). Ermenistan Merkez Bankası Başkanı Eylül ayı itibariyle 2020 büyüme oranını %-6,2 olarak açıklamıştır (Kılıç, 2020). Kişi başına düşen GSYİH 4655 dolar ve yoksulluk oranı ise günlük 5,5 dolar olarak açıklanmıştır (TheWorldBank, 2020).

Ermenistan ekonomisini tarihi olarak etkileyen birtakım meseleler bulunmaktadır. 1988 yılında meydana gelen deprem bu meselelerden biridir. Yaklaşık 25 bin insanın hayatını kaybettiği bu depremde ekonomi olumsuz yönde etkilemiş ve depremin etkileri günümüze kadar sürmüştür. Tarihten gelen sınır anlaşmazlığı olan Türkiye ve Azerbaycan ile ilişkilerinin kötü olması Ermeni ekonomisinin önünde engel teşkil eden diğer bir meseledir. Nitekim Ermenistan hammadde ve enerji konusunda dışa bağımlıdır. Bu iki komşu devlet ile sınır kapılarının kapalı olması Ermenistan'ın seçeneklerini azaltmakta ve Rusya'ya bağımlılığını arttırmaktadır. Örneğin 2020 yılının Mayıs ayında bir grup devletle birlikte Paşinyan Putin'den gaz fiyatlarının düşürülmesini talep etmiş fakat Putin bu isteği reddetmiştir (Massispost, 2020b). Rusya'ya bağımlı olması nedeniyle bu konu üzerine fazla gidilememiştir. Ermenistan, Türkiye ve Azerbaycan'ın aksine diğer iki sınır komşusu olan İran ve Gürcistan ile iyi ilişkilere sahiptir. Ermenistan, İran ile bağlantısı olan Meghri sınır kapısını genişletmek amacı ile AB'den 23 milyon dolar finansman sağlamıştır. AB'den alınan finansman desteği ile Gürcistan sınırında bulunan üç sınır kapısı da yeniden inşa edilmiştir (Asbarez, 2020).

Ermenistan ekonomisini zor durumda bırakan bir diğer mesele Covid-19 salgınıdır. Tüm dünyayı etkisi altına alan Covid-19 salgını Ermenistan'da Mart 2020 itibariyle ortaya çıkmıştır. 16

Mart tarihinden itibaren ülkede olağanüstü hal ilan edilmiş, 15 Nisan'da olağanüstü hâl durumu uzatılmış ve Mayıs ayında yasaklar gevşetilmeye başlanmış fakat olağanüstü hâl durumu sonraki aylarda da devam etmiştir. Vaka sayılarının artmasını engellemek amacıyla okullar ve üniversiteler kapatılmış, yabancı ülkelere riskli durumda olanlara uçuş yasağı konulmuş, seyahatlere ve toplu taşımalara belirli kısıtlamalar getirilmiştir. Uygulanan kısıtlamalar ekonomiyi zor duruma sokmuş, AB ve ABD mali destek paketleri ile ekonomiyi rahatlatmaya çalışmıştır (Elliott, 2020). Yasakların çok erken dönemde gevşetilmesiyle Eylül ayında salgının bulaşma oranı artmaya başlamıştır. Yılın üçüncü çeyreğinde ekonomi daha zor bir duruma gelmiştir. Ağustos 2020'de hükümet tarafında yapılan açıklamaya göre salgının yarattığı ekonomik ve sosyal zararı giderebilmek için 300 milyon dolarlık destek paketi açıklanmıştır (Massispost, 2020d). İşletme ve KOBİ'lerin kredileri iki-üç yıllığına sübvansé edilmiştir. Salgın sonrası işsiz kalan bireylere ve sosyal desteğe ihtiyaç duyulan 24 farklı alanda destek programları kabul edilmiştir (IMF, 2020a).

Dış destek olarak IMF salgın nedeniyle Ermenistan'a 36,7 milyar dolarlık finansman sağlayacağını Kasım ayında açıklamıştır (IMF, 2020b). Salgının eylül ayı ile birlikte tekrar yükselişe geçmesi ve hükümetin mayıs ayında yasakları gevşetmesine yönelik olarak hükümete karşı büyük bir tepki ortaya çıkmıştır. Paşinyan ve ekibi salgın sürecini iyi yönetememekle suçlanmış bu sebeple muhalefet ortak bir bildiri yayınlamıştır (Kılıç, 2020: 14). Ermenistan Azerbaycan arasında yaşanan Dağlık-Karabağ Savaşı Covid-19 salgınının ülke içerisindeki durumunu daha kötü hale getirmiştir. Savaş durumu nedeniyle yeterli tıbbi malzeme akışı yapılamamış ve sokaklara dökülen halk ile savaşta bir araya gelen askerler arasında salgının bulaşma oranı artmıştır. Covid-19 salgını savaşın çıkmasıyla ikinci planda kalmıştır (Kazaryan vd., 2020: 1).

Dağlık-Karabağ meselesi Ermenistan ve Azerbaycan ekonomisine ve hatta bölge ülkeleri ekonomilerine olumsuz yönde yansımıştır. Bölge ülkeleri arasında yaşanan anlaşmazlık ekonomik bütünleşmenin de önüne geçmiştir. Ermenistan özelinde değerlendirildiğinde ise en olumsuz etkilenen tarafın Ermenistan olduğu yorumlanabilir. İki toplumun anlaşamaması sonucunda Ermenistan'ın Azerbaycan tarafından enerji koridorlarının dışında kaldığı ileri sürülmektedir (Agencefrance, 2020). Her iki tarafta ekonominin kalkınması için gereken kaynakları askeri harcamalara yatırmaktadır. Berlin Economic dergisinin 2019 yılında yayınladığı rapora göre karşılıklı çatışmaların sonlandırılması ve anlaşmanın sağlanması ile Ermenistan'ın yıllık 334,1 milyon dolar tasarruf edeceği ileri sürülmüştür (Rusheva, 2019). Ermenistan'ın 2020 yılı bütçesinde askeri harcamalar için 634 milyon dolar ayrılmıştır. 44 gün süren çatışmalar sonucunda Ermenistan ordusunun yaklaşık 4 milyar dolar kayıp verdiği ileri sürülmüştür (Mushvig, 2020). Bu kayıp yıllık bütçenin altı katından fazlasına tekabül etmektedir.

Ekonominin 2020 yılında kötü seyrine karşı dış politikada bir takım ticari anlaşmalar yapılmıştır. Ürdün ile 10 Şubat 2020 tarihinde iş birliği muhtırası imzalanmıştır. Bu iş birliğinde Ermenistan'a yabancı yatırımcıları çekmek amacıyla açık kapı politikası benimsenmiştir (Massispost, 2020a). 2009 yılında İran ile Ermenistan arasında gaz ve elektrik takasına dayalı bir anlaşma imzalanmıştır. 26 Aralık 2020 tarihinde bu anlaşmanın uzatılması ve genişletilmesine dair yeni bir anlaşma imzalanmıştır (Tehrantimes, 2020).

Dış Politika Gelişmeleri

Ermenistan dış politikasını 1991 yılında elde ettiği bağımsızlığından bu yana iki temel mesele şekillendirmiştir. Bunlar sözde Ermeni Soykırımı ve Dağlık-Karabağ meselesidir. Milli çıkarların maksimize edilmesi mümkün olmasına rağmen Ermenistan'ın bu iki meseleye öncelik tanınması, Ermenistan

dış politikasında değişimden ziyade bir sürekliliğin var olduğu yönünde değerlendirilmiştir (Bayram, 2016: 69). Bu meseleler Ermenistan'da hem hükümet hem de yönetim için diğer tüm çıkarların üstünde tutulmuş fakat 2020 yılında Azerbaycan ve Ermenistan arasında başlayan çatışmalar sonucunda bu temel meselelerden biri olan Dağlık-Karabağ'ın bir kısmı Azerbaycan'ın eline geçmiştir. 2020 yılının ikinci yarısında yaşanan bu çatışmalar dış politikada ateşkes temasları ile birlikte hareketli bir dönem yaşanmasına neden olmuştur. Yılın ikinci yarısının aksine birinci kısmı daha sakin geçmiş, genel itibariyle ekonomi ve salgın ile ilgili konular dış politikayı meşgul etmiştir.

Dağlık-Karabağ Meselesi:

Kafkasya'nın güney doğusunda bulunan Dağlık-Karabağ bölgesi 4392 km² yüzölçümüne sahiptir. Bölge, yüksek dağların olması sebebiyle Dağlık Karabağ veya Yukarı Karabağ olarak adlandırılmıştır. 2017 yılında yapılan referandum ile Dağlık Karabağ Cumhuriyeti tarafından Artshak Cumhuriyeti olarak ismi değiştirilmiştir. Konu hakkında yapılan çalışmaların bir kısmında bölge adının Artshak olarak kullanıldığı da görülmüştür.

Dağlık-Karabağ sorunu olarak bilinen meselenin tarihi özünü asırlar öncesi döneme kadar dayandırmak mümkündür. Yüzyıllardır bu bölgeye yerleşen halklar yönetimler ve etnik yapılar üzerinden bölgenin esas olarak kime ait olduğuna dair iki farklı taraftan birçok analiz yapılmıştır. Meselenin bu denli ayrıntılı incelemesi bu çalışmanın konusunu teşkil etmemesi sebebiyle yirminci yüzyıl itibariyle sorunun ana hatlarına değinilecek ve 27 Eylül 2020 yılında başlayan çatışmalar daha ayrıntılı ele alınacaktır.

1917 yılında Çarlık Rusya'nın yıkılmasının ardından Kafkasya bölgesinde Transkafkasya Demokratik Cumhuriyeti kurulmuş ve Dağlık-Karabağ'da bu bölgenin içerisinde kalmıştır. Kısa bir

süre sonra bu cumhuriyet içerisinde yer alan Ermenistan, Azerbaycan ve Gürcistan bağımsız birer devlet olmuş ve Dağlık-Karabağ bölgesi hukuken Azerbaycan topraklarına bağlı kalmış fakat fiilen bağımsız olmuştur (Özyılmaz, 2013: 199). 1921 yılına kadar geçen sürede Ermenistan ve Azerbaycan arasında çatışmalar ve anlaşmazlıklar yaşanmış, bu sürede Osmanlı Devleti'nin yardımıyla Dağlık-Karabağ Azerbaycan'ın eline geçmiş fakat Mondros Ateşkes Anlaşması sonrasında bölge İngilizler'in eline geçmiştir. 1920 yılında İngiltere bölgenin Azerbaycan tarafında kalmasına yönelik bir karar almıştır. Bu kararı takip eden günlerde Sovyet Sosyalist Cumhuriyetler Birliği kurulmuş ve bölge Kızıl Ordu tarafından işgal edilmiştir. Bu işgal ile birlikte Kafkasya bölgesinde bulunan devletlerin bağımsızlıkları son bulmuştur. 1921-1991 yılları arasında SSCB yönetimi altında kalan Ermenistan ve Azerbaycan arasında yaşanan gerginlik 1988 yılı itibariyle yeniden ortaya çıkmıştır. Karşılıklı saldırılar meydana gelmiş ve ülke içlerinde örgütlenme faaliyetleri artmıştır.

1985 yılında Mihail Gorbaçov'un başlattığı glasnost ve perestrojka politikaları sonucu Sovyet Sosyalist Cumhuriyetler Birliğinde başlayan bağımsızlık hareketleri Dağlık-Karabağ'da bulunan Ermenileri bağımsızlık konusunda cesaretlendirmiştir. O dönem 192 bin nüfusa sahip olan Dağlık Karabağ'ın nüfusunun %70'ini oluşturan Ermeni kesim 1987 yılında Ermenistan ile bütünleşmek amacıyla 75 bin imza toplamıştır (Doğru, 2015: 217). Bu imzaların toplanması sonucu toplam 140 üyesi bulunan Dağlık-Karabağ Yerel Konseyi toplanmış ve 110 Ermeni üyenin oylamasıyla Ermenistan'a bağlanmayı kabul etmiştir. Bu karar Azerbaycan tarafından kabul edilmemiş ve geçersiz sayılmıştır. Ermenistan ise kararı onaylamıştır. 1988-1994 yılları arasında yaşanan savaşın asıl tetikleyicisi bu mesele olmuştur. SSCB, Azerbaycan'a bağlı özerk bölgenin bir başka devlet ile birleşebilmesi için Azerbaycan'ın onayının alınması gerektiğini, Azerbaycan'dan bu onayın alınmaması sebebiyle Ermenistan'ın

Sovyet Anayasası'nın 78. maddesinin ihlal ettiğini açıklamıştır (Gökçe, 2011: 1142).

SSCB konuya müdahil olmuş ve Dağlık-Karabağ bölgesinin Azerbaycan sınırları içinde kalması gerektiğini aksi bir kararın toprak bütünlüğüne aykırı olacağını belirtmiştir. Bu karar doğrultusunda bölgenin yönetimi Azerbaycan'a bırakılmıştır. Fakat bu karar çatışmaları durdurmamıştır. SSCB çatışmaların devam etmesi gerekçesi ile Karabağ'ı 12 Ocak 1989 tarihinde doğrudan Moskova yönetimine bağlamıştır (Koç, 2020: 94). Her iki ülkede milliyetçi hareketler artmış çeşitli eylemler ve çatışmalar sonucu sivil ve askeri can kayıpları meydana gelmiştir. Özellikle bu olaylar sırasında Azerbaycan'da aydınlar tarafından Azerbaycan Halk Cephesi (AHC) kurulmuş ve ilerleyen yıllarda Azerbaycan siyasetinin belirlenmesinde önemli bir rol oynamıştır. Bakü'de meydana gelen protesto gösterileri, çatışmalar ve karışıklıklar sonucu Kızıl Ordu Azerbaycan'a girmiştir. 1990 yılı itibariyle ateşkes yapılması amacıyla devletler araya girmeye başlamış fakat görüşmeler hemen sonuç vermemiştir. Ateşkes görüşmeleri sırasında dahi çatışmalar devam etmiştir. Ermenistan 23 Ağustos 1991 tarihinde bağımsızlığını ilan etmiş ve bu ilanla birlikte Dağlık-Karabağ bölgesini de kendi sınırları içinde göstermiştir. 18 Ekim 1991 yılında ise Azerbaycan bağımsızlığını ilan etmiştir.

1992 yılına gelindiğinde Ermenistan ve Azerbaycan Avrupa Güvenlik ve İşbirliği Teşkilatı'nın üyeleri arasına katılmıştır. Bu iki devletin AGİT üyesi olması ile birlikte Dağlık-Karabağ meselesi uluslararası alana taşınmıştır. Dağlık-Karabağ sorununun çözümlenmesi amacı ile AGİT Minsk Grubu kurulmuştur. AGİT Minsk Grubu'nda problemin tarafları olan Ermenistan ve Azerbaycan, eş başkanlar olan ABD, Fransa, Rusya ve üye devletler olan Almanya, Beyaz Rusya, Finlandiya, Hollanda, İsveç, İtalya, Beyaz Rusya ve Türkiye bulunmaktadır. 1980'ler itibariyle hareketlenen Dağlık-Karabağ meselesinde günümüze değin AGİT Minsk grubu çözüm için çabalamış

olmasına rağmen problemin çözülmesini sağlayamamıştır. Birleşmiş Milletler 31 Temmuz 1993 tarihinde aldığı 853 sayılı kararla Karabağ'ın Azerbaycan'a ait olduğunu ve Ermenistan'ın bu topraklardan acilen çekilmesi gerektiğini bildirmiştir. Rusya'nın arabuluculuğunda Ermenistan, Azerbaycan ve Dağlık Karabağ'ın katılımı ile 12 Mayıs 1994 tarihinde yürürlüğe girecek ateşkes anlaşması imzalanmıştır. Ateşkes sonrası barış anlaşması imzalanmamıştır. Bu süreç sonucunda Azerbaycan topraklarının %20'si Ermenistan tarafından işgal edilmiştir. 1992-1994 tarihleri arasında yaşanan şiddetli çatışmalar sonucunda toplamda 30 bin kişinin yaşamını yitirdiği tahmin edilmektedir (Euronews, 2016). Ermenistan ve Azerbaycan arasında yaşanan çatışmalar bir milyondan fazla insanın yerinden edilmesine neden olmuştur (Doğan, 2018).

Dağlık-Karabağ meselesinde barış anlaşmasının yapılması ve bölgede taraflar arasında uzlaşmanın sağlanması amacı ile yıllar içerisinde birçok girişim gerçekleşmiştir. Bunlar:

- 1996 Lizbon'da AGİT Devlet Başkanları Zirvesi,
- Minsk Grubu çalışmaları sonucunda Haziran 1997'de sunulan 'paket çözüm planı', Ekim 1997'de sunulan 'aşamalı çözüm planı' ve Kasım 1998'de sunulan 'ortak bir devlet planı',
- 2004 Varşova'da gerçekleştirilen Avrupa Ekonomik Zirvesi,
- 2 Mart 2005 Avrupa Konseyi Parlamenterler Meclisi Kararı,
- 1999, 2001, 2004, 2007 yıllarında Minsk eş başkanlarının çözüm girişimleri,
- BM tarafından alınan 822, 853, 874 ve 884 sayılı kararları,
- 14 Mart 2008 BM kararı,
- Kasım 2008 İlham Aliyev ve Serj Sarkisyan'ın Rusya'da görüşmesi,
- 2009 yılı 'Madrid İlkeleri',

- Mayıs 2009 Prag Zirvesi,
- 1 Mayıs 2010 tarihli AB kararı,
- 2016 'Lavrov Planı'.

Ermenistan ve Azerbaycan arasında yıllar içerisinde meydana gelen küçük çapta çatışmalar ve saldırılar günümüze kadar devam etmiş, yukarıda sayılan girişimlere rağmen bir çözüm elde edilememiştir. 2020 yılına gelindiğinde çatışmaların şiddeti artmıştır. 44 gün sürecek olan savaş 27 Eylül'de başlamış ve 10 Kasım 2020 tarihinde ateşkesin imzalanması ile son bulmuştur.

1994 yılında Ermenistan ve Azerbaycan arasında ateşkes sağlanmış olmasına rağmen dönem dönem Dağlık-Karabağ üzerinde çatışmalar meydana gelmiştir. 12 Temmuz 2020 tarihinde başlayan çatışmalar yaşanan diğer çatışmaların aksine doğrudan Ermenistan ve Azerbaycan arasında sınır olan Tovuz bölgesinde vuku bulmuştur. Ermenistan ilk saldırının Azerbaycan tarafından gerçekleştirildiğini, bir araç ile Azeri askerlerinin sınırdan geçmeye çalıştığını ileri sürmüştür (Galitsky, 2020). Azerbaycan ise bu iddianın aksine ateşkesi ihlal edecek şekilde ilk saldırının Ermenistan tarafından gerçekleştirildiğini ileri sürmüştür (Rehimov, 2020). Karşılıklı yapılan saldırılarda etki gücü yüksek silahlar ve füzeler kullanılmış ve karşılıklı olarak düşman tarafa yoğun tahribat vermeye çalışılmıştır. 16 Temmuz günü Azerbaycan tarafından yapılan açıklamaya göre Ermenistan'a ait bir keşif uçağı düşürülmüştür. Aynı gün Azerbaycan Savunma Bakanı tarafından yapılan açıklama ile Azerbaycan'ın kolay bir şekilde Metzamor Nükleer Santrali'ni vurabileceğini ve Ermenistan'ın bunu düşünerek hareket etmesi gerektiği ifade edilmiştir (Heil, 2020). Ermenistan Dışişleri Bakanı tarafından yapılan açıklamada ise Azerbaycan'ın yalnızca Ermenistan'ı değil tüm bölgeyi tehdit ettiğini belirtmiş ve bu tehdit sebebiyle Azerbaycan'ı kınamıştır.

Uluslararası ortamda saldırılar nedeni ile ilk olarak Türkiye Ermenistan'ı kınamış ve her durumda Azerbaycan'ın yanında olduğunu açıklamıştır. Ağustos ayında İlham Aliyev Rusya Devlet Başkanı Putin ile bir araya gelmiş ve Ermenistan'a Rus askeri malzemelerinin verilmesinde duyduğu rahatsızlığı dile getirmiştir. Putin bu süreçte arabulucu rol üstlenmiş ve çatışmaların durması için çaba harcamıştır. İlham Aliyev Paşinyan'ın, Paşinyan da Aliyev'in çözüm yanlısı olmadığı yönünde iddialarda bulunmuşlardır. Tüm bunların ardından 27 Eylül 2020 sabahında başlayan saldırılar sonucunda 44 gün sürecek olan savaş başlamıştır.

Azerbaycan tarafından Ermenistan'ın hem sivil hem de askeri mevzileri vurduğu ve ciddi hasar verdiği açıklanmıştır. Fakat Ermenistan Azerbaycan tarafından alınan hasarın ve can kayıplarının boyutunu ateşkes sonrasında net olarak açıklamamıştır. Mevcut sunulan veriler tahmini olarak ileri sürülmüştür. Çatışmaların başlamasının hemen ertesi günü olan 28 Eylül tarihinde Birleşmiş Milletler Güvenlik Konseyi Dağlık-Karabağ konusunda acil toplanma kararı almıştır. 29 Eylül günü Putin yaptığı açıklamada Karabağ'da yaşanan savaşa üçüncü tarafların dahil olmaması ve dikkatli olması konusunda uyarıda bulunmuştur (Azatutyun, 2020). Fransa AGİT Minsk Grubu üyelerinin uzun süreli çözüm için derhal toplanması çağrısında bulunmuştur (Aljazeera, 2020). Aynı gün Putin her iki ülkenin liderleri ile telefonda görüşerek ateşkes yapılmasını istemiş her iki devlette birbirleri ile görüşemeyeceklerini belirtmiştir. Yunanistan Azerbaycan'da bulunan elçisini geri çekerek tepkisini ortaya koymuştur. Azerbaycan'ın yanında olduğunu açıklayan Türkiye'ye yönelik olarak Ermenistan suçlamalarda bulunmuş bunun üzerine Putin Cumhurbaşkanı Recep Tayyip Erdoğan ile görüşmüş ve ateşkesin yapılması konusunda destek istemiştir.

Fransa'da Türkiye'nin Dağlık-Karabağ meselesine askeri olarak dahil olmasını kınamış ve Dağlık-Karabağ Savaşı'nda Azerbaycan tarafına destek vermek amacı ile Türkiye'nin

Suriye'den gelen cihadist paralı asker desteği sağladığını ileri sürmüştür (Irish & Rose, 2020). Fransa, Ermenistan ve Azerbaycan arasında yaşanan bu savaşta Türkiye'nin Suriyeli cihadist paralı askerleri getirdiğine dair iddialar neredeyse çatışma süresi boyunca gündemde kalmış ve iddialar Fransa dışında Ermenistan ve Rusya tarafında da dile getirilmiştir. Fransa bu askerlerin on yıl önce Suriye'de Esad rejimine karşı savaştığını ardından Erdoğan tarafından Azerbaycan sınırına destek vermek amacıyla getirildiğini ileri sürmüştür. Türkiye paralı cihadist askerlerin dışında savaşa teknolojik destek sağlaması sebebi ile de suçlanmıştır. Rusya ve Suriye cihadist paralı askerlerin Dağlık-Karabağ'da savaştığını doğrulamıştır (MassisPost, 2020e). Çatışmalar sırasında Türkiye'ye ait F-16'ların ve Türk ordusuna ait üniformalı askerlerin Azerbaycan topraklarında olduğuna dair görüntüler yayınlanmıştır (Trevithick, 2020). Azerbaycan suçlamaları reddetmiş fakat uydudan alınan görüntülerin ortaya çıkması ile İlham Aliyev F-16'ların varlığını kabul etmiştir (Massispost, 2020f). Türkiye'nin bu desteğinden rahatsız olan Fransa Cumhurbaşkanı Emmanuel Macron AB'yi ve NATO'yu Türkiye'nin üyeliğini yeniden sorgulamak için görüşmeye çağırmıştır. Ermeni Lobisinin etkili olduğu ABD Senatörleri Türkiye ve Azerbaycan'a verilen yardımların askıya alınmasını talep etmiştir. Azerbaycan'a Türkiye dışında Ukrayna ve Pakistan da destek verdiğini açıklamıştır.

Rusya Devlet Başkanı Putin çatışmaların başladığı an itibariyle ateşkesin sağlanması için savaşan taraflarla ve konuyla ilgili diğer devletlerle devamlı bilgi alışverişinde bulunmuştur. Rusya 9 Ekim tarihinde taraflar arasında hayatını kaybedenlerin ve esirlerin değişimi konusunda kısa süreli bir ateşkes sağlamıştır. Fakat ateşkes çok sürmemiş, 13 Ekim tarihinde çatışmalar yeniden başlamıştır. 18 Ekim tarihinde tekrar bir ateşkes yapıldığı duyurulmuş fakat çatışmaların kesilmemesi sebebiyle ateşkes uygulanamamıştır. ABD Dışişleri Bakanlığı tarafından 25 Ekim tarihinde yapılan açıklamada Ermenistan

ve Azerbaycan arasında ateşkes konusunda anlaşma sağlandığını bildirmiş fakat ateşkes yürürlüğe girmemiştir. Tüm bu çabalar sonucu Rusya'nın arabuluculuğunda iki devlet arasında ateşkes 9 Kasım'da imzalanmış, 10 Kasım'da yürürlüğe girmiştir.

Azerbaycan 1994 yılı öncesinde yaşanan çatışmalarda kaybettiği Fuzuli, Gervend, Köygediz, Yukarı Abdurrahmanlı Köyleri, Cebrayıl, Laçın, Hocalı, Terter, Agdam ve Hocavend topraklarını geri almıştır (Koç & Tarcan, 2020: 109). Suşa'nın alınması ile Ermenistan anlaşma yapması gerektiğinin aksi taktirde daha büyük kayıplar vereceğinin farkına varmıştır. Yapılan anlaşmaya göre Azerbaycan'ın aldığı topraklara ek olarak Azerbaycan ve Nahcivan Özerk Bölgesi arasında ulaşımın sağlanacağı bir koridor oluşturulacaktır. Dağlık Karabağ'daki temas hattına ve Laçın koridoruna Rus askerler konuşlanacak, bu askerler beş yıla kadar güvenliğin sağlanması hususunda görev yapacak ve yerinden edilen mülteciler topraklarına geri dönecektir (ICG, 2020:2). 44 gün süren çatışmalar sonucunda her iki taraftan toplamda beş bin civarında askerin öldüğü ileri sürülmüştür. Azerbaycan 2,783 askerinin öldüğünü ve 100 askerinin de kayıp olduğunu bildirmiştir. Ermenistan ise 2,425 askerinin öldüğünü açıklamıştır (BBCNews, 2020). Ayrıca Suriye'den Azerbaycan'a destek vermek için gelen 541 cihadist paralı askerlerin öldüğü açıklanmıştır (Shahnazarian & Khachaturova, 2020: 2). Her iki devlet askeri ve ekonomik anlamda büyük kayıplar yaşamıştır. Azerbaycan kayıplarına rağmen kazançlı çıkan taraf olmuştur. Fakat toprak kayıplarının Ermenistan tarafından olması sebebiyle Nikol Paşinyan'a yönelik olarak ciddi protesto gösterileri yapılmıştır. Ermenistan halkı yapılan ateşkesten öncelikle Paşinyan'ı sorumlu tutmuştur. Paşinyan ise ateşkesi yapmamak için çok çabaladığını fakat daha fazla kayıp vermemek adına ateşkesi imzaladığını açıklamıştır. Ermenistan'da muhalefetten eski devlet başkanlarına kadar birçok kesim Paşinyan'ı istifaya çağırmış fakat Paşinyan halkın

seçimiyle geldiğini bu sebeple halkın seçimiyle gideceğini belirtmiştir.

Tablo 1: Azerbaycan-Ermenistan Sınırlarının Son Hali



Kaynak: (Baghdasaryan, 2020)

Uluslararası Örgütlerle İlişkiler:

Ermenistan ile AB arasındaki ilişkiler 1999 yılında yapılan AB-Ermenistan Ortaklık ve İşbirliği Anlaşması'na dayanmaktadır. Avrupa Komşuluk Politikası ve Doğu Ortaklığı Programı ile ikili ilişkiler gelişmeye başlamıştır (Tüfekçi ve Birinci, 2020: 75). Avrupa Komşuluk Politikası Eylem Planı Ermenistan ile 14 Kasım 2006'da kabul edilmiştir. AB, Kopenhag kriterleri ile AB'nin kabul ettiği temel değerlerin Ermenistan'da gelişmesini desteklemiştir. Doğu Ortaklığı Programı ile AB, Ermenistan'a 2007-2013 yılları arasında 255,4 milyon euro yardımda bulunmuştur (Özdaşlı, 2016: 140). AB, Dağlık-Karabağ meselesinde beklenen düzeyde aktif olamamıştır. Çıkan çatışmalarda genellikle AGİT Minsk Grubunu desteklediğini bildirmiştir. AB, Dağlık-Karabağ konusundan öncelikle

çatışmaların sonlandırılmasını, ikinci olarak savaşa dair söylemlerin sonlandırılmasını ve son olarak da kalıcı barışın sağlanmasını istemiştir (Aras, 2017: 102). 27 Eylül 2020 tarihinde çatışmaların yeniden başlaması ile AB Dış İlişkiler ve Güvenlik Politikası Yüksek Temsilcisi çatışmalara dışarıdan herhangi bir müdahalenin kabul edilemez olduğunu açıklamıştır. Dağlık-Karabağ'da savaştan etkilenen sivilleri korumak amacı ile üç milyon Euro yardım yapılacağı açıklanmıştır. Geçen yıllar içerisinde AB'nin bölgedeki etkisinde herhangi bir değişiklik olmamıştır. Yaşanan çatışmalarda AB, AGİT Minsk Grubuna destek verdiğini açıklamaktan öteye gidememiştir. Minsk Grubu ise 28 yıl boyunca soruna çözüm üretememesi sebebiyle eleştirilmiştir. Çatışma öncesinde ve çatışma döneminde toplanmış olan AGİT Minsk Grubu çatışmaların durdurulması, paralı askerlerin çekilmesi gibi çağrılarda bulunmuş bundan öteye gidememiştir.

Ermenistan ile BM arasındaki ilişkiler Ermenistan'ın bağımsızlığını kazanmasının ardından 2 Mart 1992 yılında BM'ye üye olması ile başlamıştır. BM üyeliği sonrası ilişkiler Dağlık-Karabağ meselesinde yaşanan anlaşmazlıklar üzerinden gelişmiştir. Birleşmiş Milletler Güvenlik Konseyi, Dağlık-Karabağ meselesinde 822, 853, 874 ve 884 sayılı dört önemli karar almıştır. Kararların tümü 1993 yılında alınmıştır. Kararlar genel itibarıyla Ermenistan'ın Azerbaycan topraklarından çekilmesi ve çatışmaların durdurulması ile ilgilidir. BM'nin Dağlık-Karabağ meselesinde aldığı diğer bir karar 62/243 sayılı 14 Mart 2008 tarihli karardır. Bu kararla Azerbaycan'ın kabul görmüş sınırlarına, egemenliğine saygı gösterileceği ve sınırlarının korunmasının destekleneceği açıklanmış, Ermenistan'ın işgal ettiği topraklardan çıkması talep edilmiştir. Minsk Grubu üyeleri bu görev için çalıştıklarını ve BM'nin bu durumu görmezden gelmesini gerekçe göstererek karşı yönde oy kullanmıştır (Brussels, 2013: 8). Bu kararlar dışında BM Dağlık-Karabağ meselesinde aktif bir rol üstlenmemiştir. Ermenistan ve Azerbaycan arasında

meydana gelen çatışmalarda BM ateşkes çağrısında bulunmuş veya dönem dönem alınan ateşkes kararlarına yönelik memnuniyetini dile getirmiştir.

NATO ile Ermenistan ilişkileri 1992 yılında Ermenistan'ın Kuzey Atlantik İşbirliği Konseyi'ne katılması ile başlamıştır. İkili işbirliği Ermenistan'ın 1994 yılında Barış İçin Ortaklık programına katılması ile başlamıştır. Bu kapsamda NATO, Ermenistan'ın savunma, güvenlik, hukukun üstünlüğü ve demokratikleşme konularında gelişmesi için destek vermiştir. NATO, Ermenistan'da özellikle Silahlı Kuvvetlerin demokratik bir yapıya kavuşması amacıyla çalışmalar yapmıştır. Bu amaçla Savunma Bakanlığı'na sivil personel alınmasını talep etmiştir. Ermenistan ise NATO'nun yaptığı Kosova ve Afganistan operasyonlarına askeri destek sağlamıştır (NATO, 2020). Ermenistan'ın NATO'dan beklentisi askeri alanda sahip olduğu bilgileri aktarması ve silahlı kuvvetlerin modernleşmesini sağlamasıdır. Ermenistan Rusya liderliğinde kurulan Kolektif Güvenlik Anlaşması Örgütü (CSTO) üyesidir. Bu örgüt NATO karşıtı askeri bir yapılanma olarak görülmektedir. Ermenistan'ın hem bu örgüte üye olması hem de NATO ile işbirliği içinde hareket etmesi kurumlar arası çatışma oluşturabileceği yönünde bir algı yaratmıştır. Fakat NATO tarafından 2015 yılında yapılan açıklamada bu durumun herhangi bir çatışma yaratmadığı bildirilmiştir (Asbarez, 2015). Ermenistan'ın problem yaşadığı Dağlık-Karabağ meselesine NATO'nun yaklaşımı ise tarafsız bir tutum içermektedir. Ermenistan, Azerbaycan'ın NATO üyesi olan Türkiye'den destek almasını askeri açıdan tehlikeli bulmuş ve bu amaçla Ermenistan Cumhurbaşkanı Armen Sarkisyan 2020 yılının Ağustos ayında NATO Genel Sekreteri Jens Stoltenberg'i ziyaret etmiştir. Sarkisyan, Türkiye'nin desteğinin engellenmesi talebinde bulunmuş fakat Genel Sekreter Stoltenber Dağlık-Karabağ meselesinde NATO'nun herhangi bir tarafı tutmadığını net bir şekilde belirtmiştir (Dailysabah, 2020). NATO, Dağlık-

Karabağ meselesinde çatışmanın çözümünü istemiş ve çatışma dönemlerinde taraflara ateşkes için çağrıda bulunmuştur.

Devletlerle İlişkiler:

Ermenistan-Rusya ilişkileri resmi olarak 2 Nisan 1992 tarihinde kurulmuştur. Fakat iki ülke arasındaki gerçek ilişki tarihi 1800'lerin başlarına dayanmaktadır. Ermenistan'ın AB'ye yakınlaşması nedeniyle Rusya Ermenistan'a CSTO'ya katılmasını teklif etmiş katılmaması durumunda Gazprom fiyatlarına gümrük vergilerinin ekleneceği bu durumda %50 artış olacağını açıklamıştır. Ermenistan 2013 yılında AB ile yapılacak olan Üçüncü Doğu Ortaklığı Anlaşmasını bu sebeple imzalamaktan vazgeçmiş ve Rusya'nın Gümrük Birliği'ne katılma kararı almıştır (Kılavuz, 2017: 65). 2018 yılında Ermenistan yönetimine Paşinyan'ın gelmesi ile ilişkiler gerginleşmiştir. Paşinyan yönetime geçtikten sonra eski Cumhurbaşkanı Robert Koçaryan'ın ve CSTO Genel Sekreteri Yuri Khatchaturov'un yargılanmasını istemesi ve Rus şirketleri ile anlaşmazlıklar yaşaması iki devlet arasında ilişkilerin gerilmesine sebep olmuştur (Dilaver, 2018). Daha önce meydana gelen Ermenistan-Azerbaycan çatışmalarında Rusya'nın Ermenistan tarafında yer aldığına dair algı Paşinyan'ın gelişi ile değişmiştir. Paşinyan'ın yönetimine kızan Putin Ermenistan'ı desteklememiştir. Dağlık-Karabağ çatışmasının başladığı ilk andan beri aktif olarak yer alan Rusya 44 gün süren son çatışmada ateşkesin imzalanmasını sağlayan devlet olmuştur. Çatışma süresince taraflara ateşkes çağrısında bulunmuş, üçüncü tarafları durumu kötüleştirmemek için uyarılmış ve çözüme katkı sağlayabilecek diğer devletler ile daima iletişimde olmuştur. Rusya Kafkasya bölgesinde kendi çıkarlarına uygun bir düzen sağlamak istemektedir. Nitekim Rusya aracılığı ile yapılan ateşkeste güvenliği sağlamak için Rus askerlerinin bölgeyi koruyacağı, anlaşma maddelerinden biri olmuştur.

Ermenistan-ABD ilişkileri Ermenistan'ın SSCB'den ayrılıp bağımsızlığını kazanması ile başlamıştır. ABD tıpkı NATO ve AB gibi Ermenistan'ın demokrasi, hukuk ve ekonomi konularında gelişimini desteklemektedir. Ermenistan lobisinin en güçlü olduğu ülkelerden biri olan ABD Ermenistan'a ciddi ekonomik destek vermekte ve programlar yapmaktadır. USAID (United State Agency for International Development), Ermenistan'a yönelik kalkınmayı desteklemek amacı ile 2020-2025 arası dönemi kapsayan beş yıllık kalkınma planı açıklamıştır. Program ABD Uluslararası Kalkınma Ajansı tarafından finanse edilecektir (Usembassy, 2019). ABD'nin Dağlık-Karabağ meselesine yaklaşımı daha pasif bir politikayı kapsamaktadır. ABD Ermenistan ve Azerbaycan arasında yaşanan bu problemde yeterince aktif olmaması konusunda eleştirilmektedir. ABD, petrol şirketlerine ve dolayısıyla Azerbaycan'a yatırım yapmaktadır. Diğer taraftan ABD içinde çok güçlü olan Ermeni Lobisi ise Ermenistan lehinde kararları desteklemesi konusunda ABD'ye baskı yapmaktadır. Bu iki sebebe ek olarak ABD, Dağlık-Karabağ meselesinin ABD'den ziyade Rusya'nın öncelikli alanı olduğu düşüncesine sahiptir (Kılavuz, 2017: 67). Sayılan sebepler nedeniyle ABD Ermenistan ve Azerbaycan arasında yaşanan bu problemde daha pasif bir politika izlemektedir. ABD, Dağlık-Karabağ meselesinin çözümünü sağlaması için geliştirilen AGİT Minsk Grubunun üç eş başkanından biridir. 28 yıl boyunca problem çözümünde herhangi bir ilerlemenin sağlanmamış olması ABD'nin pasif yaklaşımını destekler niteliktedir. Tüm bu politikalara rağmen 27 Eylül 2020 tarihinde başlayan savaşa yönelik olarak ABD taraflara ateşkes çağrısında bulunmuş ve bölgeye İskandinav Barış Güçleri'nin yerleştirilmesi önerisinde bulunmuştur (Armenpress, 2020). Joe Biden'ın yardımcısı tarafından Trump yönetimine çağrıda bulunulmuş, ABD'nin Azerbaycan'a yaptığı tüm yardımların durdurulması istenmiş fakat etkili olunamamıştır (Biden, 2020).

Ermenistan-İran ilişkileri 1991 yılında İran'ın bağımsız Ermenistan'ı tanıması ile başlamıştır. Ermenistan ve İran birbirinden farklı inanç ve ideolojiye sahip olmasına rağmen iki ülke arasında iyi komşuluk ilişkisi mevcuttur. Bu ilişkinin Ermenistan açısından iyi olmasının nedeni Dağlık-Karabağ meselesinde İran'ın tutumudur. İran ülkede bulunan 30 milyon Azeri vatandaşının Azerbaycan ile birleşmek istemesinden ve Azerbaycan'ın bölgede güçlenmesinden çekinmektedir. Bu sebeple İran'ın Dağlık-Karabağ meselesinde Ermenistan'ı gizlice desteklediğine dair iddialar ortaya atılmıştır (Sofuoğlu, 2020). İran ülkesinde bulunan 30 milyon Azeri Türkü'nün tepkisini çekmemek için bu yardımları açıklamamıştır. 29 Eylül 2020 tarihinde başlayan çatışmalarda İran kamuoyundan gelen yoğun baskılar sonucu tarafsız bir tutum sergilemiş arabuluculuk yapmaya çalışmıştır.

Ermenistan-Türkiye ilişkileri bugünkü durumundan farklı olarak Ermenistan'ın bağımsız olduğu dönemde iyi bir konuma sahiptir. Türkiye bağımsızlığı kazanan Ermenistan'ı tanıyan ilk ülkelerden biri olmuştur. Dağlık-Karabağ çatışmasının başladığı ilk dönemde Türkiye net bir taraf belirlememiş Ermenistan'la ilişkilerini sürdürmeye devam etmiştir. Hocalı Katliamı ve Kelbecer'in işgalinden sonra Türkiye Ermenistan'a karşı olan tutumunu değiştirmiştir (Gökçe, 2011: 1148). 1993 yılında Azerbaycan tarafında yer alan Türkiye Ermenistan ile olan sınırını da kapatmıştır. Türkiye, Dağlık-Karabağ meselesinin çözümü için AGİT Minsk Grubuna katılmıştır. Türkiye ile Ermenistan arasındaki ilişkiler sınırların kapanması ile daha da kötüleşmiştir. 2009 yılında Abdullah Gül'ün Erivan'a Dünya Şampiyonası Grup Eleme Maçına gitmesi ile ilişkilerin düzeleceği düşünülmüş fakat Azerbaycan'ın Türkiye'ye tepki vermesi ile ilişkiler başlamadan sonlanmıştır (Tabak ve Tüfekçi, 2017: 84). Ermenistan açısından Türkiye ile ilişkilerin geliştirilememesinin birkaç temel nedeni bulunmaktadır. Bunlar: Ermenistan'ın Doğu Anadolu'yu kaybedilmiş Ermeni toprağı olarak görmesi ve 1915 yılında

Osmanlı İmparatorluğu tarafından Ermenilere soykırım yapıldığını düşünmesidir. Bu iki konuya ek olarak Dağlık-Karabağ konusunda yaşananlar ilişkileri tamamen koparan ve uzlaşmayı engelleyen bir meseledir (Tüfekçi, 2020: 227). 2020 yılından Dağlık-Karabağ sebebiyle Ermenistan ve Azerbaycan sınırında yaşanan çatışmalarda Türkiye açık bir şekilde Azerbaycan'ı desteklemiştir. Bu duruma Ermenistan ve Fransa büyük tepki göstermiş ABD ve Rusya ise üçüncü tarafların karışmaması konusunda uyarıda bulunmuştur. Rusya Devlet Başkanı Putin ateşkes görüşmeleri için arabuluculuk yaparken Türkiye ile de sürekli iletişim kurmuştur. 10 Kasım'da yapılan ateşkes anlaşması sonrasında bölgeye gidecek Rus askerlerine ek olarak Türk askerlerinin de destek vereceği açıklanmıştır (BIA, 2020).

Ermenistan-Gürcistan arasında diplomatik ilişki 17 Temmuz 1992 yılında kurulmuştur. Söylemsel olarak iki ülke arasında dostluk ilişkisinin olduğu taraflarca dile getirilmiştir. Ermenistan için Gürcistan ile iyi ilişkilere sahip olması büyük önem taşımaktadır. Ermenistan'ın Azerbaycan ve Türkiye ile diplomatik ilişkilere sahip olmaması, Hazar ve Karadeniz'e sınırının olmaması dış bağlantı noktasında Gürcistan'ı önemli bir koridor haline getirmektedir. Tüm bu önemine rağmen iki ülke arasında açıkça dile getirilmemiş sorunlar mevcuttur. Gürcistan'ın Samtskhe-Cevaheti bölgesinde bulunan Ermeni azınlık ayrılıkçı hareketlerde bulunmaktadır. Gürcistan'da bu durumdan rahatsız olmaktadır. İki ülke arasında problem olan bir diğer mesele ise kiliselerin durumudur. Ermenistan ve Gürcistan'da bulunan tarihi kiliselerin Apostolik Kilisesine mi yoksa Ortodoks Kilisesine mi ait olduğu anlaşmazlık yaratmaktadır. Yaşanan bu problemler dışında 2020 yılında meydana gelen Dağlık-Karabağ meselesinde herhangi bir tarafa destek olmamış, arabuluculuk yapabileceği konusunda Azerbaycan ve Ermenistan'a teklifte bulunmuştur (Seskuria, 2020). Gürcistan'da bulunan Ermeni sayısının yüksek olması,

Rusya ile ilişkilerinin kötü olması gibi sebepler nedeniyle Gürcistan çatışmada taraf olmamayı tercih etmiştir.

Sonuç

Ermenistan için 2020 yılı ekonomik ve siyasal anlamda kayıplarla dolu bir yıl olmuştur. Ekonomik anlamda büyümeyi planlarken Covid-19 salgını nedeniyle küçülme yaşaması, Dağlık-Karabağ meselesinde çatışmaların bitmesini beklerken Dağlık-Karabağ'ın önemli bir bölümünü kaybetmesi ülke içinde karışıklıkların çıkmasını tetiklemiştir. Ermenistan, yarı başkanlık sisteminden parlamenter sisteme geçerek siyasal bir dönüşüm yaşamıştır. Bu siyasal dönüşüm öncesi ve sonrasında yönetimde bulunan liderlerin çatışması iç politikada öncelik verilmesi gereken meseleleri arka plana itmiştir. Demokrasinin ve hukukun geliştirilmesi, yolsuzlukların ortadan kaldırılması, ekonomik kalkınmanın sağlanması gibi daha önem arz eden meseleler yerine anayasa değiştirilmeye çalışılmıştır. Ermenistan'da Başkan veya Cumhurbaşkanı olan her lider yönetimde bulunduğu sürede anayasayı değiştirme çabası içine girmiştir.

2018 yılında başlayan Kadife Devrim sonucunda yönetimi devralan Paşinyan, 2008 yılında yaşananların sorumlusu olarak gördüğü Robert Koçaryan'ın yargılanmasını istemiştir. Bu yargılamalar sonucunda Koçaryan'ın serbest kalması üzerine Paşinyan halkın sokaklara çıkıp gösteri yapmasını istemiş, Anayasa Mahkemesi üyelerini suçlamış ve bu üyelerin görevden alınması için iç politikayı meşgul edecek yeni bir gündem maddesi oluşturmuştur. Paşinyan, Anayasa Mahkemesi üyelerinin görevden alınması için referandum yapılmasını istemiş fakat Covid-19 salgını nedeniyle 5 Nisan'da yapılması planlanan referandum önce ertelenmiş ardından iptal edilmiştir. Paşinyan meclisten çıkardığı kararla üç üyenin görevden alınmasını gerçekleştirmiştir.

İç politikada referandum ve salgın meseleleri ile uğraşan Ermenistan dış politikada Azerbaycan ile doğrudan Ermenistan sınırında başlayan çatışmalar ile uğraşmıştır. Temmuz ayında parça parça gelişen çatışmalar 27 Eylül’de yoğunlaşmış ve 9 Kasım gecesine kadar sürmüştür. Paşinyan’ın gelişi ile bozulan Rusya-Ermenistan ilişkileri dolayısıyla uluslararası ortamda gerekli desteği bulamayan Ermenistan 1992’den beri elinde bulundurduğu toprakların bir kısmını kaybetmiştir. Ermenistan ve Azerbaycan arasında yaşanan çatışmalara uluslararası ortamda genel olarak ateşkes yapılması yönünde çağrıda bulunulmuş, Rusya ve Türkiye dışında aktif katılan bir taraf olmamıştır. 10 Kasım’da imzalanan Ateşkes Anlaşması sonucunda Ermenistan’da bir süre iç karışıklıklar yaşanmış, büyük protesto gösterileri yapılmıştır. Toprak kaybının sorumlusu olarak kabul edilen Paşinyan’ın istifa etmesi birçok kesim tarafından talep edilmiştir. Paşinyan istifa etmemiş, seçimle geldiğini ve seçimle gideceğini açıklamıştır.

Kaynakça

- Agencefrance. (2020, Ekim 22). *The Economic Cost of the Karabakh Conflict*.
<https://www.rappler.com/business/economic-cost-nagorno-karabakh-conflict-azerbaijan-armenia>
- Aljazeera. (2020, Eylül 29). *Azerbaijan-Armenia clashes over Nagorno-Karabakh escalate: Live | Asia News | Al Jazeera*.
<https://www.aljazeera.com/news/2020/9/29/nagorno-karabakh-battles-continue-for-third-consecutive-day-live>
- Aras, İ. (2017). Avrupa Birliği’nin Dağlık Karabağ Sorunundaki Rolü. *AVRASYA ETÜDLERİ*, 1(57), 95–122.
<http://teas.eu/tr/news-van-rompuy-azerbaijan-very-armenpress>
- Armenpress. (2020, Ekim 30). *USA suggests Scandinavian peacekeepers should be deployed in Nagorno Karabakh | ARMENPRESS Armenian News Agency*.
<https://armenpress.am/eng/news/1033383.html>

- Asbarez. (2015, Kasım 9). *No Conflict in Armenia's Work with NATO and CSTO Membership, Says NATO Representative* | Asbarez.com. http://asbarez.com/141614/no-conflict-in-armenias-work-with-nato-and-csto-membership-says-nato-representative/?utm_source=feedburner&utm_medium=feed&utm_campaign=Feed%3A+Asbarez+%28Asbarez+News%29
- Asbarez. (2020, Şubat 7). *Meghri Checkpoint at Armenia-Iran Border to be Renovated - Armenian National Committee of America*. <https://anca.org/meghri-checkpoint-at-armenia-iran-border-to-be-renovated/>
- AVİM. (2020, Temmuz 6). *ERMENİSTAN'DA ANAYASA KRİZİ*. Avrasya İncelemeleri Merkezi . <https://avim.org.tr/tr/Yorum/ERMENISTAN-DA-ANAYASA-KRIZI>
- Azatutyun. (2020, Eylül 29). *Russia Warns Against Third-Party Involvement In Karabakh War*. <https://www.azatutyun.am/a/30864808.html>
- Baghdasaryan, V. (2018, Nisan 18). *Thousands protest in Armenian capital as Sargsyan approved as PM - EURACTIV.com*. <https://www.euractiv.com/section/armenia/news/thousands-protest-in-armenian-capital-as-sargsyan-approved-as-pm/>
- Baghdasaryan, V. (2020, Kasım 11). *"Nikol is a traitor": Armenia PM refuses to yield to opposition after Nagorno-Karabakh deal | World news | The Guardian*. <https://www.theguardian.com/world/2020/nov/11/nikol-is-a-traitor-armenia-pm-refuses-to-yield-to-opposition-after-nagorno-karabakh-deal>
- Bayram, M. (2016). Ermenistan Dış Politikasında Reelpolitikle Psikopolitiğin Çatışması: Cumhurbaşkanlığı Dönemleri Bağlamında Bir Analiz Mürsel Bayram. *Ahi Evran Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi (AEÜSBED)*, 3(2), 69-74.

- BBCNews. (2020, Aralık 3). *Nagorno-Karabakh conflict killed 5,000 soldiers* - BBC News. <https://www.bbc.com/news/world-europe-55174211>
- BIA. (2020, Aralık 30). *Karabakh: Turkey sends general, troops to monitor truce* - english. <https://bianet.org/english/world/236835-karabakh-turkey-sends-general-troops-to-monitor-truce>
- Biden, J. (2020, Ekim 13). *Joe Biden for President: Official Campaign Website Nagorno-Karabakh - Statement by Vice President Joe Biden* |. <https://joebiden.com/2020/10/13/nagorno-karabakh-statement-by-vice-president-joe-biden/>
- Brussels, E. K. (2013). *The Nagorno-Karabakh conflict between Armenia and Azerbaijan: An overview of the current situation European Movement*.
- Dailysabah. (2020, Ağustos 10). *NATO not taking sides in Nagorno-Karabakh conflict, Stoltenberg tells Armenia's Sarkissian* | Daily Sabah. <https://www.dailysabah.com/politics/diplomacy/nato-not-taking-sides-in-nagorno-karabakh-conflict-stoltenberg-tells-armenias-sarkissian>
- Dilaver, T. (2018). *BATI İLE RUSYA ARASINDA ERMENİSTAN'IN REELPOLİTİK ARAYIŞI*. Avrasya İncelemeleri Merkezi . <https://avim.org.tr/tr/Analiz/BATI-ILE-RUSYA-ARASINDA-ERMENİSTAN-IN-REELPOLİTİK-ARAYIŞI>
- Doğan, M. S. (2018). *Dağlık Karabağ Çatışması Ana Hatları - Diplomatik Strateji*. <https://www.diplomatikstrateji.com/daglik-karabag/>
- Doğru, A. (2015). Nationalism and Democratization Process in Armenia: Impacts of the Nagorno-Karabakh Issue Ermenistan'da Milliyetçilik ve Demokratikleşme Süreci: Dağlık Karabağ Meselesinin Etkisi. *Akademik Bakış* , 8(16). <http://www.merriam-webster.com/>.
- Elliott, R. (2020, Temmuz 8). *European Union redoubles post-COVID-19 recovery assistance to Armenia*. <https://armenianweekly.com/2020/07/08/european->

- union-redoubles-post-covid-19-recovery-assistance-to-armenia/
- Euronews. (2016, Nisan 5). *Dates and facts around Nagorno-Karabakh's 30-year long conflict* | Euronews. <https://www.euronews.com/2016/04/05/key-dates-and-facts-to-understand-nagorno-karabakh-s-40-year-long-conflict>
- Galitsky, A. (2020, Temmuz 15). *Azerbaijan Attacks Armenia Under the Cover of the Global Pandemic*. Armenian National Committee of America. <https://www.globenewswire.com/news-release/2020/07/15/2062845/0/en/Azerbaijan-Attacks-Armenia-Under-the-Cover-of-the-Global-Pandemic.html>
- Gökçe, M. (2011). YUKARI KARABAĞ SORUNU VE TÜRKİYE-ERMENİSTAN İLİŞKİLERİ ÜZERİNE BİR DEĞERLENDİRME. *Turkish Studies*, 6(1). <https://turkishstudies.net/DergiTamDetay.aspx?ID=1972>
- Heil, A. (2020, Temmuz 17). *Idle Threat? Azerbaijan's Hint At Missile Strike On Armenian Nuclear Plant Increases Tensions*. <https://www.rferl.org/a/idle-threat-azerbaijani-hint-at-missile-strike-on-armenian-nuclear-plant-increases-tensions/30733672.html>
- Hetq. (2020, Haziran 30). *Armenia: 3 Opposition Parties Condemn Government's Move to Modify Constitutional Court*. <https://hetq.am/en/article/118885>
- ICG. (2020). *Getting from Ceasefire to Peace in Nagorno-Karabakh*. [https://reliefweb.int/sites/reliefweb.int/files/resources/Getting from Ceasefire to Peace in Nagorno-Karabakh _ Crisis Group.pdf](https://reliefweb.int/sites/reliefweb.int/files/resources/Getting%20from%20Ceasefire%20to%20Peace%20in%20Nagorno-Karabakh%20_Crisis%20Group.pdf)
- IMF. (2020a). *Policy Responses to COVID19*. <https://www.imf.org/en/Topics/imf-and-covid19/Policy-Responses-to-COVID-19>
- IMF. (2020b, Kasım 18). *IMF Reaches Staff-Level Agreement on Third Review for Armenia's Stand-By Arrangement*. <https://www.imf.org/en/News/Articles/2020/11/18/pr2>

0345-armenia-imf-reaches-staff-level-agreement-on-third-review-for-sba

- Irish, J., & Rose, M. (2020, Ekim 1). *France accuses Turkey of sending Syrian jihadists to Nagorno-Karabakh* | Reuters. <https://www.reuters.com/article/us-armenia-azerbaijan-putin-macron/france-accuses-turkey-of-sending-syrian-mercenaries-to-nagorno-karabakh-idUSKBN26L3SB>
- Kazaryan, A. M., Edwin, B., Darzi, A., Tamamyan, G. N., Sahakyan, M. A., Aghayan, D. L., Fretland, Å. A., Yaqub, S., Gayet, B., & Against The War collaborators, D. (2020). War in The Time of COVID-19: Humanitarian Catastrophe in Nagorno-Karabakh and Armenia. *The Lancet Global Health*. [https://doi.org/10.1016/S2214-109X\(20\)30510-6](https://doi.org/10.1016/S2214-109X(20)30510-6)
- Kılavuz, İ. T. (2017). Dağlık Karabağ Müzakerelerinin Geleceği. *AVRASYA ETÜDLERİ*.
- Kılıç A. (2018). ERMENİ ARAŞTIRMALARI. *Ermeni Araştırmaları*, 59, 11–36. www.avim.org.tr
- Kılıç A. (2020). ERMENİ ARAŞTIRMALARI. 67. www.avim.org.tr
- Kıyak, F. (2019). *PROBLEMS OF DEMOCRATIZATION IN ARMENIA (1991-2019)* [MIDDLE EAST TECHNICAL UNIVERSITY]. <http://etd.lib.metu.edu.tr/upload/12624769/index.pdf>
- Koç, H., & Tarcan, B. H. (2020). *JOURNAL OF INTERNATIONAL BANKING ECO NOMY AND MANAG EMENT STUDIES 19. YÜZYILDAN GÜNÜMÜZE ERMENİSTAN-AZERBAYCAN İLİŞKİLERİ*. 3(2), 87–116.
- Lanskoy, M., & Suthers, E. (2019). Armenia's VelVet reVolution. *Journal of Democracy*, 30(2), 85–99. <https://www.ned.org/wp-content/uploads/2019/04/Armenias-Velvet-Revolution-Lanskoy-Suthers.pdf>
- Massispost. (2020a, Şubat 10). *Armenia and Jordan Sign Cooperation Memorandum* • *MassisPost*. <https://massispost.com/2020/02/armenia-and-jordan-sign-cooperation-memorandum/>
- Massispost. (2020b, Mayıs 19). *Putin Rejects Armenian*

- Demands Over Russian Gas Pricing* • MassisPost.
<https://massispost.com/2020/05/putin-rejects-armenian-demands-over-russian-gas-pricing/>
- Massispost. (2020c, Temmuz 8). *European Court Rejects Injunction Sought By Ousted Armenian Judges* • MassisPost. <https://massispost.com/2020/07/echr-rejected-to-apply-interim-measure-requested-by-former-members-of-the-ra-constitutional-court/>
- Massispost. (2020d, Ağustos 16). *Armenia Spends Over \$300 Million On Pandemic Relief Programs* • MassisPost. <https://massispost.com/2020/08/armenia-spends-over-300-million-on-pandemic-relief-programs/>
- Massispost. (2020e, Ekim 6). *Russia and Syria Confirm Participation of Jihadist Mercenaries in Karabakh War* • MassisPost. <https://massispost.com/2020/10/russia-and-syria-confirm-participation-of-jihadist-mercenaries-in-karabakh-war/>
- Massispost. (2020f, Ekim 9). *Aliyev Admits Presence of Turkish F-16s in Azerbaijan* • MassisPost. <https://massispost.com/2020/10/aliyev-admits-presence-of-turkish-f-16s-in-azerbaijan/>
- Spectator, M (2020, Haziran 18). *Pashinyan Calls for New Constitution - The Armenian Mirror-Spectator*. <https://mirrorspectator.com/2020/06/18/pashinyan-calls-for-new-constitution/>
- Mushvig, M. (2020, Aralık 6). *Armenia's Military Equipment Loss in Recent Karabakh War Stands at \$4 Billion, Exceeding State Budget - Caspian News*. <https://caspiannews.com/news-detail/armenias-military-equipment-loss-in-recent-karabakh-war-stands-at-4-billion-exceeding-state-budget-2020-12-6-0/>
- Nalbandyan, N. (2020, Haziran 30). *Parliament Passes More Amendments On Constitutional Court*. <https://www.azatutyun.am/a/30699018.html>
- NATO, (2020, Ekim 21). *Relations with Armenia*. https://www.nato.int/cps/en/natohq/topics_48893.htm

- Özdaşlı, E. (2016). Avrupa Komşuluk Politikası Çerçevesinde Avrupa Birliği-Ermenistan İlişkileri. *Aksaray Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 8(1), 135-146. <http://iibfdergi.aksaray.edu.tr>
- Özyılmaz, E. V. (2013). GEÇMİŞTEN GÜNÜMÜZE DAĞLIK KARABAĞ. *Gazi Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 15(2), 191-208.
- Rehimov, R. (2020, Temmuz 12). *3 Azerbaijani troops martyred in clash with Armenia*. <https://www.aa.com.tr/en/asia-pacific/3-azerbaijani-troops-martyred-in-clash-with-armenia/1907894>
- Rusheva, V. (2019, Şubat 1). *Nagorno-Karabakh resolution could bring economic gains to Armenia and Azerbaijan | New Europe*. <https://www.neweurope.eu/article/nagorno-karabakh-resolution-could-bring-economic-gains-to-armenia-and-azerbaijan/>
- Sandford, A. (2018, Nisan 23). *How 11 days of protests brought down Armenia's leader Serzh Sargsyan | Euronews*. <https://www.euronews.com/2018/04/23/how-11-days-of-protests-brought-down-armenia-s-leader-serzh-sargsyan>
- Sargsyan, L., & Manougian, H. (2020, Şubat 4). *The Armenian Government's Plan to Change the Constitution*. <https://www.evnreport.com/politics/the-armenian-government-s-plan-to-change-the-constitution>
- Seddon, M. (2018, Mayıs 8). *Armenia's Everyman on Brink of Election Victory | Financial Times*. <https://www.ft.com/content/13f1cb54-51f4-11e8-b3ee-41e0209208ec>
- Shahnazarian, N. & Khachaturova, A. (2020). Nagorno-Karabakh between Turkey's Scylla and Russia's Charybdis. *PONARS Eurasia*. 680, 1-6.
- Seskuria, N. (2020, Ekim 29). *The Nagorno-Karabakh Conflict and the Challenge for Georgia | RUSI*. <https://rusi.org/commentary/nagorno-karabakh-conflict-and-challenge-georgia>

- Societegenerale. (2020, Ekim). *Country risk of Armenia: Economy*. <https://import-export.societegenerale.fr/en/country/armenia/economy-country-risk>
- Sofuoğlu, M. (2020, Eylül 28). *What's Iran's role in the Armenia-Azerbaijan clash?* <https://www.trtworld.com/magazine/what-s-iran-s-role-in-the-armenia-azerbaijan-clash-40114>
- Tabak, H. ve Tüfekçi, Ö. (2017). "Turkey-Azerbaijan relations after 15 July: Expectations, Solidarity and Cooperation", *Caucasus International*, 7(2), ss. 83-96.
- Tehrantimes. (2020). *Iran, Armenia Agree to Expand Long-term Energy Cooperation* • *MassisPost*. <https://massispost.com/2020/12/iran-armenia-agree-to-expand-long-term-energy-cooperation/>
- The WorldBank. (2020, Ocak). *Armenia Overview*. The WorldBank. <https://www.worldbank.org/en/country/armenia/overview>
- Trevithick, J. (2020, Ekim 26). *Turkey's Forward Deployed F-16s In Azerbaijan Have Moved To A New Base*. <https://www.thedrive.com/the-war-zone/37278/turkeys-forward-deployed-f-16s-in-azerbaijan-have-moved-to-a-different-airport>
- Tuncel, T. K. (2018, Mayıs 16). "KADİFE DEVRİM" SONRASINDA ERMENİSTAN'DA SİYASET. <https://avim.org.tr/tr/Analiz/KADIFE-DEVIRIM-SONRASINDA-ERMENISTAN-DA-SIYASET>
- Tüfekçi, Ö. (2020). "Turkey's Relations with Russia, Central Asian and the Caucasus States". *Russia, Central Asia and the Caucasia*. Y. Sarı ve S. A. Avcu (ed.). Eskişehir: Anadolu Üniversitesi Yayınları, ss. 216-243.
- Tüfekçi, Ö. ve Birinci, E. (2020). "Russian Foreign Policy". *Russia, Central Asia and the Caucasia*. Y. Sarı ve S. A. Avcu (ed.). Eskişehir: Anadolu Üniversitesi Yayınları, ss. 62-91.

- Usembassy. (2019, Nisan 22). *USAID Launches - New Economic Opportunities Program*. <https://am.usembassy.gov/new-economic-opportunities/>
- World, N. (2021, Ocak). *Nuclear Power in Armenia - World Nuclear Association*. <https://www.world-nuclear.org/information-library/country-profiles/countries-a-f/armenia.aspx>